

УДК 32.321

А. В. Слободянюк
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри суспільно-політичних наук,
науковий керівник Лабораторії соціологічних досліджень
Вінницького національного технічного університету

І. Д. Похило
кандидат політичних наук,
доцент кафедри суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного університету

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СУТНОСТІ ТА ПРИРОДИ ВЛАДИ

Постановка проблеми. Проблема аналізу трактування поняття влади залишається на сьогодні актуальним питанням, оскільки влада є необхідним регулятором існування суспільства, його цілісності та еволюції. Історія соціальної думки засвідчує, що тема влади та пов'язаних з нею проблем починає особливо гостро відчуватися саме в ситуаціях радикальних соціально-політичних, культурних змін, коли суспільство потребує переосмислення уявлень і стереотипів, які раніше здавалися очевидними.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження влади – це комплексна проблема, яка існує на межі багатьох таких суспільних наук, як філософія, соціологія, політологія, теорія держави та права, історія політичних учень, наука про управління та інші, які специфічно інтерпретують феномен влади. Ця поліконцептуальність відображається у визначенні влади як невід'ємної частини соціальних та політичних відносин. Влада як суспільне явище має довгу історію, яка сягає далекого минулого. Тому важливим є дослідження саме соціологічних аспектів поняття «влада» стосовно різних типів суспільств, а також аналіз специфічних різновидів влади, які функціонують в економічній, соціальній, політичній та ідеологічній сферах суспільного життя.

Проблему влади вивчали такі відомі вчені, як А. Анікевич, І. Болянський, А. Корольов, А. Мушкін, Р. Олексюк, Ю. Тихомиров, О. Погорілий, А. Ручка, В. Танчер, К. Ващенко, С. Денисюк, А. Колодій, С. Конончук, В. Горбатенко, Т. Нагорняк, В. Корнієнко, М. Примуш та інші. Предметом їх пошуку були питання визначення та аналізу влади, її функцій і сутнісних ознак. Проте соціальна природа та соціальні ознаки влади в процесі їх еволюції потребують подальшого дослідження.

Мета статті. Влада як проблема соціологічної науки набуває дещо незвичної інтерпретації. Якщо вирішувати цю проблему з огляду на аналіз соціальної структури, то можна дійти висновку, що політична влада є лише однією з історичних форм соціальної влади. Тут влада соціуму трансформується у владу певної групи, що передбачає можливість підкорення силовими методами всіх інших соціальних груп. Тобто соціальна влада відрізняється від політичної тим, що в останній владна воля і примус уособлені в інституті держави та її апараті (чиновництві) і здійснюється здебільшого в інтересах локальних груп, без врахування загального інтересу і потреб соціуму. У системі соціальної влади повинна бути представлена загальна воля соціуму, а форми і засоби примусу одержують всляку підтримку

більшості через виявлення громадської думки. Отже, мета статті полягає у тому, щоб продемонструвати основні підходи до визначення соціальної сутності та природи влади.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні уявлення про сутність влади як фундаментальне соціальне явище, її вияви і роль в історії розвитку суспільства хвилювали людство протягом усього історико-соціологічного процесу. Проте на початку розвитку історії знання про владу ще не мали вигляду сформованих теорій, а були лише розвинутою формою чуттєвого знання – концептуальними уявленнями. У історико-соціологічному процесі концептуальні уявлення про владу розвивалися, постійно змінюючи свій характер. У первісному (родинному) суспільстві влада мала переважно моральний характер і регулювалась родовими звичаями, моральними нормами, що відтворювали потреби, волю, думку всього загалу. З появою рабовласницьких відносин відбувається відчуження влади. Виникнення держави з появою класової структури призводить до поступової диференціації понять «суспільство-поліс» та «поліс-державна». Влада ототожнюється з державою, її функціями, типами, формами державного управління. В епоху феодалізму розпочинається ідеологічне розмежування між релігійною та світською владою, де загал стає лише об'єктом влади. У ході боротьби буржуазії з феодалізмом за прихід до влади виникає необхідність ідей рівності та свободи як правових ідеалів держави. Влада (концепція суспільного договору і природного права) розглядається як передача суверену своїх прав носіям влади.

До середини XIX століття, коли виникла саме наукова соціологічна концепція влади, існуючі теоретичні визначення влади мали ідеалістичну направленість, класовий характер. Такі теорії використовувалися для закріплення владарюючої верстви або обґрунтування необхідності зміни влади з позицій верстви, що бореться за панування в суспільстві.

Проте в концептуальних уявленнях про владу де йдеться про суспільний договір, про загальну волю тощо. У них наголошується на необхідності поновлення соціальної влади, переходу від влади, що контролюється часткою суспільства (наприклад, аристократією, елітою, «грошима» чи буржуазією), до демократії, тобто влади народу, народного суверенітету, який не може піддаватися зовнішнім впливам.

Проблема владних відносин цікавила і українських соціологів, суспільних діячів кінця XIX – початку XX століття. Цінність ідей представників цього

періоду для сучасності визначається схожістю соціально-політичної ситуації і колом вирішуваних проблем. До таких можна віднести проблему прав і свобод громадян, принцип демократизму та народного суверенітету, первинність влади народу над політичною, державною, співвідношення влади та знання, суперечність між світською та духовною владою, проблему морального авторитету правлячої еліти тощо.

Хоча існуючі концепції влади цього періоду були здебільшого політичними, вони не позбавлені соціологічного спрямування. До таких можна віднести ідеї представлення класових інтересів у ході владної взаємодії (розподіл влади), врахування «духу народу» (норм, звичаїв, ціннісних орієнтацій), орієнтацію на громадську думку як основу утвердження влади тощо.

Теоретичні уявлення про владу в кінці XIX – у XX столітті набувають соціологічного характеру. Продуктивною та різноплановою щодо даної проблеми виявляється західна суспільна думка. Концепції влади, які є предметом соціології політики і розроблені західними соціологами, можна розділити під час загального логіко-гносеологічного аналізу на два великих класи:

1) атрибутивно-субстанційні, які трактують владу як атрибут, субстанційну властивість суб'єкта, а також як самодостатній «предмет» або «річ»;

2) реляційні (від англ. relations – відносини), які описують владу як соціальні відносини або взаємодію на елементарному і на складному комунікативних рівнях. У західній соціальній думці вагомими є три основні теорії реляційної інтерпретації влади: опору, обміну ресурсами та поділу зон впливу.

У теоріях *опору* (Д. Картрайт, Дж. Френч, Б. Рейвен та інші) досліджуються такі владні відносини, в яких суб'єкт влади придушує опір її об'єкта [1]. Відповідно розробляється класифікація різних ступенів та форм опору.

У теоріях *обміну ресурсами* (П. Блау, Д. Хіксон, К. Ханінгс та інші) розглядаються ситуації, в яких існує нерівний розподіл ресурсів між учасниками соціальних відносин і внаслідок цього виникає гостра потреба в них з боку тих, хто їх позбавлений [2]. У цьому разі індивіди, які володіють рідкісними ресурсами, можуть трансформувати їх надлишки у владу, даючи частину ресурсів позбавленим їх в обмін на конкретну поведінку.

Теорія *поділу зон впливу* (Д. Ронг та інші) концентрує увагу не стільки на окремих ситуаціях взаємодії індивідів, скільки на сукупності соціальних інтеракцій [3]. Підкреслюючи момент зміни ролей учасників інтеракцій зазначимо, що, якщо в певній ситуації владою володіє один індивід стосовно іншого, то з трансформацією сфери впливу позиції учасників змінюються.

Атрибутивно-субстанційні підходи до визначення влади поділяються на такі види:

1) потенційно-вольові концепції (К. Маркс, М. Вебер та інші), які ґрунтуються на визначенні влади як здатності або можливості впровадження волі яким-небудь соціальним суб'єктом. Розглядаючи соціальну структуру суспільства, місце та значення певних груп та прошарків у цій структурі, представники аналізованого підходу доводили, що соціальні відносини за необхідності набувають значення владних, тобто во-

льових, оскільки вся гама цих відносин підпадає під контроль однієї з великих груп, а саме панівного класу (коли влада належить одному з соціальних прошарків або великих груп, то воля обов'язкова);

2) інструментально-силові концепції (Д. Кетлін, Г. Моргентау та інші), які дають визначення владі як силовому впливу соціального суб'єкта, що контролює певні ресурси і за потреби використовує навіть пряме насильство;

3) структурно-функціональні концепції (Т. Парсонс, Д. Істон, М. Крозье, Т. Кларк, М. Роджерс та інші). У руслі системної та структурно-функціональної концепції влади можна виділити три підходи. Перший підхід пояснює владу як властивість або атрибут макросоціальної системи; другий – аналізує владу на рівні конкретних систем: сім'ї, виробничої групи, організації тощо; а третій – як взаємодію індивідів, що діють в рамках специфічної соціальної системи.

На межі атрибутивно-субстанційних та реляційних концепцій можна виділити конфліктологічну теорію (Г. Зіммель, Л. Козер, Р. Дарендорф, Дж. Рекс та інші), у якій влада та владні відносини трактуються як конфлікт на основі нерівномірно розподілених ресурсів та з використанням різної сили.

До найскладніших і комбінованих підходів належать комунікативні (Х. Арендт, Ю. Хабермас), постструктуралістські (або неоструктуралістські) (М. Фуко, П. Бурдьє) моделі влади, які трактують її як опосередкований та ієрархізований механізм спілкування між людьми.

Таким чином, владу визначають як вид управління, могутній засіб упорядкування соціальних відносин, вольові відносини, необхідний вияв владних соціальних відносин через проблему узурпації влади панівним класом, визначають як таку, що має зв'язок з жорсткістю, насильством, грубою силою чи погрозою її застосування, пов'язану з культурою людських спільнот.

Незважаючи на різноманітність підходів до визначення сутності влади, наведені теорії не виключають одна одну, а доводять різноплановість, багатозначність та багатогранність влади як явища суспільного життя.

Розглянуті концепції влади цінні тим, що в них хоча безпосередньо і не наголошується на зв'язку влади і соціальної структури, проте сама методологія вирішення проблеми базується на ідеї, що суспільство неоднорідне, структуроване, що й потребує владного регулювання суспільних відносин, тобто вираження волі у формі закону і використання нормованої сили для підкорення тих, чия воля в законі або не виражена зовсім, або виражена частково.

На процес владних відносин суттєво впливають такі могутні культурні основи, як традиції, норми, стереотипи поведінки. Соціальні цінності і норми є критеріями оцінки діяльності влади. Вони дають змогу проводити соціологічні дослідження, наприклад, сили їх впливу на прийняття владних рішень, проблем авторитету влади та її носіїв у суспільстві, ефективності владних рішень, образу влади та її носіїв тощо. Визначальну ж роль у становленні та утвердженні влади відіграє стан громадської думки [4]. Так, на жаль, жоден із українських президентів, пройшовши середину свого строку, не зміг покра-

щити свої рейтинги. А на п'ятий рік керівництва країною він ще більше знижувався. Чинний Президент не порушив української традиції – усі президенти мали схожі результати своєї діяльності. Винятком є лише друге президентство Леоніда Кучми (1999–2004 роки), коли і в середині терміну повноважень, і наприкінці рівень довіри був приблизно однаковим – близько 8,5% [5]. За результатами опитування громадської думки «Омнібус» з 2 грудня по 12 грудня 2016 року Київського міжнародного інституту соціології (опитування проводилося у 110 населених пунктах (PSU) в усіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим, за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років, де методом інтерв'ю було опитано 2 040 респондентів, у Луганській і Донецькій областях опитування проводилося тільки на території, що контролюється українською владою) баланс довіри й недовіри населення до чинного Президента України у 2015 році склав -48,1, а у 2016 році змінився до -55,3. Владні інститути (Уряд та Верховна Рада України) викликають найменше довіри у населення України та мають дуже низький баланс довіри й недовіри. Порівняно з попереднім роком, баланс довіри до Уряду трохи зріс з -66,3 у 2015 році до -63,3 у 2016 році, а баланс довіри до Верховної ради України знизився з -72,4 у 2015 році до -76,8 у 2016 році [6].

Особливо актуального значення у становленні та утвердженні влади набуває стан громадської думки в період виборів. Так, орієнтація у період виборчого процесу на репутацію суб'єкта політики – це своєрідна ознака сталості демократичних традицій у суспільстві, орієнтація лише на імідж, відображенням чого і є феномен персоніфікації політичного лідера, його фактичне отождолення із партією – навпаки [7, 167].

Влада може виявлятися в таких різноманітних формах, як співпраця чи суперництво, система заохочення чи покарання, контроль чи управління, примус чи насильство тощо. Але у будь-якому разі, як свідчать історичні факти, влада стає сильною лише тоді, коли в ході владної взаємодії вона максимально враховує інтереси різних соціальних верств, груп, класів і базується на підтримці громадської думки. Без її врахування ефективність владних дій суттєво знижується, а інколи зводиться до мінімуму.

Висновки з дослідження. Узагальнюючи наведені вище теорії, можна зробити висновок, що поняття «влада», яке довгий час домінує в політичній теорії, надто широке і багатогранне. Але, ґрунтуючись на матеріалі аналізованих підходів, можна виділити основні характеристики теоретичних уявлень про владу.

По-перше, влада – це вид управління, регулювання і контролю, оволодіння і спрямування енергії, сили і можливостей, ресурсів, якими розпоряджається суспільство.

По-друге, саме влада слугує могутнім засобом упорядкування соціальних відносин.

По-третє, вона пов'язана з культурою людських спільнот, з нормуванням відносин людей, з прийняттям ними на себе певних обмежень в поведінці і діяльності.

По-четверте, влада – це вольові відносини, які мають цілеспрямований характер, це зміна поведінки через зміну методів і цілей людей.

По-п'яте, вона пов'язана з диференціацією, структурованістю суспільства.

По-шосте, висока оцінка значущості владних відносин для суспільства не дає права не бачити й інший бік, тобто зв'язок влади з жорсткістю, насильством, грубою силою чи погрозою її застосування, посиленням міжгрупової та внутрішньогрупової диференціації та експлуатації. Існує явна небезпека безконтрольної влади, що викликає необхідність її регулювання і контролю [8].

Говорячи про вивчення змісту поняття «влада», необхідно зазначити, що на сьогодні світовими вченими часто асимілюються різні теорії, визнаються положення щодо соціальної природи влади, її незаперечного зв'язку з володінням соціальними перевагами, які визначають місце і роль у суспільній системі, володінням власністю, способом отримання доходів, їх розміром тощо. Потрібно визнати важливість багатьох положень західних учених, які примножують знання про сутність влади, соціальні механізми її реалізації, про її соціальну природу.

Отже, враховуючи історичний досвід вивчення влади і ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження, можна зробити висновок, що для того, щоб владні відносини мали цивілізований демократичний характер, необхідно вживати таких заходів:

- у процесі владної взаємодії орієнтуватися на потреби та інтереси різних сторін (індивідів, груп, верств, класів тощо);

- враховувати такі суттєві культурні основи суб'єкта влади, як традиції, норми, стереотипи поведінки;

- визнати авторитет влади в силі, яка полягає в досвідченості, компетентності, рішучості, відкритості, моральності суб'єкта влади;

- знайти відповідне співвідношення між технологією та стратегією влади;

- визнати пріоритет влади народу над політичною, державною;

- будувати владну взаємодію з постійним врахуванням визначальної ролі громадської думки в становленні та утвердженні влади.

Аналіз історії розвитку різних суспільств свідчить, що не владні відносини самі собою, а концентрація влади створює умови для різних зловживань нею, маніпулювання принципами демократії, обмеження соціальної свободи тощо. Що більше влада концентрується, то більше обмежується свобода, втрачається соціальна сутність влади. Сам факт концентрації влади в суспільстві в руках групи людей або окремої особи є різновидом узурпації невід'ємних прав членів суспільства на свободу.

Таким чином, конструктивним кроком для збереження соціальної сутності влади є створення такої демократично ефективної форми владних відносин, яка б здійснювалась не тільки для народу, в його інтересах, але і самим народом, у своїх інтересах.

Література

1. French J., Raven B. The bases of social power. Group dynamics: Research and theory. L., 1960.
2. Blau P. Exchang and power in social life. N.Y., 1964. P. 118.
3. Wrong D. Some problems in defining social power. American Journal of Sociology. 1968. Vol. 73, № 6.
4. Слободянюк А. В. Соціальні норми та цінності як невід'ємні характеристики категорії влади. Вісник Київськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка». Київ, 2000. Вип. 9. С. 5–7.
5. Порошенко і попередники: чий рейтинг падав найнижче? /Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <http://dif.org.ua/article/poroshenko-i-porperedniki-chiy-reyting-padav-naynizhche>.
6. Зленко С. Довіра соціальним інституціям. Прес-релізи та звіти КМІС. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1>.
7. Денисюк С.Г., Корнієнко В.О., Слободянюк А.В. «Персоніфікація» vs «репутація» у політичному контексті математичного моделювання виборчих переваг. European Political and Law Discourse. 2016. Vol. 3, iss. 2. P. 165–171.
8. Демидов А.И. Власть в единстве и многообразии ее измерения. Государство и право. 1995. № 11. С. 4.

Анотація

Слободянюк А. В., Похило І. Д. Аналіз підходів до визначення соціальної сутності та природи влади. – Стаття.

У статті автори намагаються представити аналіз різних підходів до визначення соціальної сутності та природи влади. Досліджується поліконцептуальність підходів, яка відображається у визначенні влади як невід'ємної частини соціальних та політичних відносин. Розглядається еволюція розуміння концептуальних уявлень про владу в історико-соціологічному процесі. Встановлено, що на кожному етапі історії соціологічної думки існують концептуальні уявлення про владу, в яких акцентується увага на необхідності поновлення соціальної влади, переходу від влади, що контролюється частиною суспільства, до демократії, тобто влади народу. Особливу увагу приділено ролі культури, соціальних норм та ціннісних орієнтацій у процесі функціонування владних відносин. Що більше влада концентрується, то більше обмежується свобода, втрачається соціальна сутність влади.

Ключові слова: влада, соціальна влада, соціальні відносини, соціальна структура суспільства, громадська думка.

Аннотация

Слободянюк А. В., Похило И. Д. Анализ подходов к определению социальной сущности и природы власти. – Статья.

В статье авторы пытаются представить анализ различных подходов к определению социальной сущности и природы власти. Исследуется поликонцептуальность подходов, которая находит свое отражение в определении власти как неотъемлемой части социальных и политических отношений. Рассматривается эволюция понимания концептуальных представлений о власти в историко-социологическом процессе. Установлено, что на каждом этапе истории социологической мысли существуют концептуальные представления о власти, в которых акцентируется внимание на необходимости возобновления социальной власти, перехода от власти, контролируемой частью общества, к демократии, то есть власти народа. Особое внимание уделено роли культуры, социальных норм и ценностных ориентаций в процессе функционирования отношений власти. Чем больше власть концентрируется, тем более ограничивается свобода, теряется социальная сущность власти.

Ключевые слова: власть, социальная власть, социальные отношения, социальная структура общества, общественное мнение.

Summary

Slobodyanyuk A. V., Pokhilo I. D. Analysis of approaches to defining social essence and nature of power. – Article.

In the article, the authors try to present an analysis of various approaches to the definition of the social nature and nature of power. The polyconceptuality of approaches, which is reflected in the definition of power as an integral part of social and political relations, is explored. The evolution of understanding of conceptual ideas about power in the historical and sociological process is considered. It is set that on every stage of history of sociological idea there are conceptual ideas about power, in that attention is accented on the necessity of proceeding in social power, transition from power that is controlled by part of society, to democracy, id est power of people. Particular attention is paid to the role of culture, social norms and value orientations in the process of functioning of power relations. The analysis of history of development of different societies testifies that imperious not relations in itself, but concentration of power creates terms for the different sort of abuses by her, manipulation of democracy, limitation of social freedom, principles and others like that. Than power is concentrated anymore, the freedom is anymore limited, social essence of power is lost.

Key words: power, social power, social relations, social structure of society, public opinion.